

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

AUGUSTUS-SEPTEMBER 1676: VAN GRENOBLE TOT MARSEILLE

141R

Saeterdach den 1^{en} augusti¹ was des naer middachs tot madame de la Piere, al waer voor de laetste mael gespeelt wiert.

Sondach den 2^{en} niet uijtgerecht vermits² het continuele³ quaet⁴ weder.

Maendach den 3^{en} mejnden ick des morgens naer Vigile te rijden om aldaer het landthuijs van hem te gaen sien en bij hem de middachs aldaer te eeten, maer tot mijn leetweesen⁵ kost⁶ ick geen paerden in heel Grenoble vinden. Ick ginch den ganschen⁷ morgen met monsieur de Carmagalau en noch een ander van onsen herreberch in de majllebaen⁸ speelen, doch eer wij uytgingen, ontbeeten wij met seekeren monsieur de Galienes die op die tyt verreijsden en lanch onsen dis genoot geweest.⁹

Dijnsdach den 4^{en} was ick tot madame d'Allieres, De la Piere, Sarafijn¹⁰, maer niemant t' huijs. Hier van daen tot madame de Chauxpoleau, alwaer gespeelt wiert.

Woensdach den 5^{en} was ick naer de middach tot madame de la Piere dien ick te bedde vondt van wegen een weijnich¹¹ indispositie¹² veroorsaect door t' neemen van seekeren minerael waeter. Dit quam mij vrij wat vreemt voor die uijt Italie quam, een jonge vrouw, die soon en vrindelijck is, seer proper en net te bedde te vinden en acces¹³ aen een jongelinch, die van vlees en bloet is, in dese staet, doch de maenieren van t' landt dede mij heele andere consideratie¹⁴ neemen en gawe mijn groote satisfactie¹⁵, dat ick met dese familiariteyt voor een vriendt vant huijs gedeclareert¹⁶ wiert. Hier van daen in des hertochs thuijn.¹⁷

Donderdach den 6^{en} was ten huijse van madame Vial¹⁸, doch haer niet t' huijs vindende, keerde ick wederom naer huijs en ginch monsieur Champion en monsieur de Carmagalau in de maelliebaen wandelen. Des avonts in den thuijn.

¹ **augusti.** augustus.

² **vermits.** vanwege.

³ **continuele.** voortdurende.

⁴ **quaet.** slechte.

⁵ **leetweesen.** spijt.

⁶ **kost.** kon.

⁷ **ganschen.** hele.

⁸ **majllebaen.** maliebaan.

⁹ **geweest.** geweest was.

¹⁰ **madame d'Aillieres, De la Piere, Sarafijn.** Ruysch ontmoette de families d'Aillieres, de la Piere en Sarafijn tijdens zijn verblijf in Grenoble.

¹¹ **een weinich.** wat.

¹² **indispositie.** ziekte.

¹³ **acces.** toegang.

¹⁴ **consideratie.** overweging.

¹⁵ **satisfactie.** tevredenheid.

¹⁶ **gedecclareert.** verklaard.

¹⁷ **des hertochs thuijn.** Het gaat om de tuin van François Emmanuel de Créquy (1645-1681), graaf van Lesdiguières.

¹⁸ **madame Vial.** Ruysch ontmoette Vial tijdens zijn verblijf in Grenoble.

Vrijdach den 7^{en} was ick naer de middach bij madame de la Piere om haer eenige valsche steenen te doen sien die ick van Venetie mede gebracht hebbe. Hier van daen naer madame d'Allieres en madame Vial, maer niemant t' huijs, t' welck mij naer de bijeenkomst van t' speel collegie¹⁹ trock, t' welck tot madame Campoleau de heele weeck gehouden wiert.

Saeterdach den 8 passeerden ick mijn tyt tot madame de Perachon²⁰ en gin²¹ een uer van den eeten met haer moeder, suster en eenige andere dames in den thuijn wandelen.

141v Sondach den 9^{en} predicte des morgens een predicant die naer den professor van Thiemen als twee droppelen waeters geleken. Ick rechte niet veel uijt desen dach als brieven scryven, houdende het quade weer mij in huijs.

Maendach den 10^{en} kreech ick des morgens een visite van een Duijtscher dien ick te Geneve gekent hadt. Naer de middach was ick tot madame d'Allieurs en naer dese visite gaf ick eene aen madame de la Piere, die ick wederom te bedt vondt. Ick bleef den ganschen naermiddach bij haer, houdende haer man ons eenige tijt geselschap. Hadde het quaet weer mij niet belet, ick soude met monsieur de Carmagalau naer Monfleuri²² gegaen sijn. Des avonts in den thuijn.

Dijnsdach den 11^{en} was ick des morgens op het paleijs²³ om monsieur de la Piere waer te neemen en met hem volgens bespreck²⁴ van des daechs te vooren bij den hartoch te gaen eeten, doch alsoo²⁵ de raetsheeren te laet sceyden²⁶, quam hier niet van. Wij meijnden des naer middachs wederom naer Montfleurij te gaen en wierden wederom als daechs te vooren belet door den regen, dewelke tegens den avont wat opclaerende mij naer den thuijn trock, alwaer ick madame Sarafyn met haer docters²⁷ en ander geselschap vondt.

Woensdach den 12^{en} wachten ick wederom tot den middach toe tot mijnent²⁸ monsieur de la Piere die mij geseyt hadt te koomen vinden, doch syn affaires²⁹ moeten hem belet hebben, want hij quam niet. Monsieur de Carmagalau soude mij wederom naer Montfleurij geleijt hebben, doch wederom hadden wij tot ons groot leetwesen een continueelen regen.

Donderdach den 13^{en} geluckten eijndelyck onse reijs naer den eeten, synde het weer heel soon. De voorscreve³⁰ abdije leijt op een hoochte, synde den wech

¹⁹ **t' speel collegie.** Ruysch heeft het over de plek waar hij die week kon kaarten en gokken met de elite van Grenoble.

²⁰ **madame de Perachon.** Ruysch ontmoette Perachon tijdens zijn verblijf in Grenoble.

²¹ **gin.** ging.

²² **Monfleuri.** Het betreft de Monastère royal de Montfleury vlakbij Grenoble.

²³ **het paleijs.** Het gaat om het Palais du parlement du Dauphiné.

²⁴ **bespreck.** afspraak.

²⁵ **alsoo.** omdat.

²⁶ **sceyden.** vertrokken.

²⁷ **docters.** dochters.

²⁸ **mijnent.** mijn huis.

²⁹ **affaires.** zaken.

³⁰ **voorscreve.** eerdergenoemde.

seer aengenaem daer naer toe. Wij gaeven een visite aen seekere mademoiselle de Clermont en de Preure, dat haer moeij³¹ was, een oude doch seer verstandige en aengenaeme matrone, t' welck de conversatie deedt behaegen. Mademoiselle de Clermont woont hier als pensenaire³² en seyde mij dat sij wel vijftich juffers waeren die hier op werden gevoet. Oock saegen wij sommige die seer goet aen hadde. Van gelyke hoorden wij een andere singen, die een seer heerlyke stem hadt, soo dat wij seer content waeren van onse vojage.³³ Haer ordre is van St. Domenico en sijn daer gesticht door Humbert, den laetsten dauphijn.³⁴

Vrijdach den 14^{en} niet notabels³⁵ uijtgerecht als in t' speel collegie geweest.

Saeterdach den 15^{en} ginch ick naer de middach met monsieur Champion en monsieur de Carmagalau in de kerck van Nostre Dame³⁶ om het feest van de Assomption³⁷ te sien. Den bisscop was selfs present met den hartoch, nevens t' gansche parlement met de rode rokken, hebbende alle de presidenten t' genen sij de mortier³⁸ noemen in de handt. De³⁹ was scrikkelyck⁴⁰ vol volckx, doch anders was hier niet notabels te sien, voornaementlyck voor iemant die de Itaeliaensche seremonien gesien heeft. Naer de vesper⁴¹ ginch den bisscop den hartoch t' parlement, geacipieert⁴² de raetsheersen van de religiesien die sich desen daechs absenteeren⁴³, in processie geaccompagneert van⁴⁴ alle de religieusen en exclesiastiquen⁴⁵ alsoock de ambachten en gilden.

Sondach den 16^{en} hoorden ick des morgens een excellente predicatie in onse kerck. Naer de middach op den avont met monsieur de Carmagalau in de maelliebaen wandelende, rescontreerde⁴⁶ wij een dame van syn kennis met haer dochter, welke sekerlyck een van de soonste en aengenaemste menschen was, die noch ick oijt gesien hebbe. Wij passeerden onsen tijt met haer tot seven ueren toe met groot contentement.⁴⁷

Maendach den 17^{en} ginch ick naer de middach mijn afsceijt neemen bij alle de dames dien ick kost⁴⁸, waer onder de voornaemste waeren madame d'Allieres

³¹ **moeij.** tante.

³² **pensenaire.** kostganger.

³³ **vojage.** reis.

³⁴ **Haer ordre...laetsten dauphijn.** Het dominicanenklooster Monastère royale de Montfleury werd in 1343 gesticht door Humbert II de la Tour-du-Pin (1312-1355), dauphin van Viennois.

³⁵ **notabels.** bijzonders.

³⁶ **de kerck van Nostre Dame.** Het gaat om de domkerk, de Cathédrale Notre-Dame de Grenoble.

³⁷ **het feest van de Assomption.** Op 15 augustus wordt in de katholieke kerk Maria-Tenhemelopneming gevierd.

³⁸ **de mortier.** Een mortier is een ceremoniële kap gedragen door magistraten.

³⁹ **De.** Er.

⁴⁰ **scrikkelyck.** verschrikkelijk.

⁴¹ **de vesper.** het avondgebed.

⁴² **geacipieert.** uitgezonderd.

⁴³ **de sich desen daechs absenteeren.** die deze dag niet aanwezig zijn.

⁴⁴ **geaccompagneert van.** vergezeld door.

⁴⁵ **exclesiastiquen.** geestelijken.

⁴⁶ **rescontreerde.** troffen.

⁴⁷ **contentement.** plezier.

⁴⁸ **kost.** kende.

met haer dochter, madame Vial, mademoiselle Vial, madame de la Piere, madame Champoleau, madame Sarafijn. Doch madame de Perachon vindt ick niet alsoo de selve des saeterdachs te vooren van een doode dochter gelegen was⁴⁹, t' welck de familie seer bedroeft maecte. Ick sach noch eenige andere, die te lanch syn te noemen.

Dijnsdach den 18^{en} nam ick mijn van den hartoch de Lesdigueres, die mij extraordinaris⁵⁰ beleeft tracteerden met veel offres⁵¹ van dienst. Verders passeerden ick den dach met de rest van de mans⁵² die ick gekent hadde adieu te seggen als den president d'Allieres, syn soon, monsieur de la Piere, monsieur de Champoleau, etc. Des avonts kreech een visite van monsieur de la Piere en monsieur de Geres en noch enige anderen.

142v Woensdach den 19^{en}. Naer dat wij des morgens heel vroeck ontbeeten hadden, ginch ick te paert in compagnie⁵³ van monsieur Champion, mijn disgenoot, en sijn neef. Wij lieten daer noch monsieur de Charmagalau, die mij op mijn afsceijt alle sensible⁵⁴ teekenen van de werelt toonde dat hij veel vriendschap voor mij hadt. Des middachs gingen wij een dorp verder als Moiran⁵⁵ eeten en des avonts te Artas meijnende te koomen, wierden wij van den donker overvallen, soo dat wij een uer van daer genootsaect waeren in een herreberch te blyven, daer wij niet te noch te drinken vonden en geen bedde om op te slaepen. Wij beholpen ons soo goet wij kosten.

Donderdach den 20^{en} arriveerden wij op de middach te Lions⁵⁶ en gingen 'Aux Trois Rois'⁵⁷ logeeren, alwaer ick niemant van t' oude geselschap vindt als den baron de Bellemont, monsieur Tribert en sijn neef. Naer den eeten in de plaets van uijtgaen bracht ick mijn tyt met mij te reijnigen⁵⁸ en slaepen door.

Vrijdach den 21^{en} vertrock mijn reijsgeselschap van Grenoble tot hier toe seer vroeck. Voor de middach deedt ick noch een visite tot monsieur Mose.⁵⁹ Naer de middach was ick besich met scrijven en seekere oorlogies⁶⁰ die ick van Geneve gekreegen hadt uijt de duoane te retireeren.⁶¹ Omtrent half ses kreech ick een visite van monsieur Mose, met dewelke ick tot de tyt van t' avontmael ginch wandelen, hem bij mij ten eeten houdende. Op straet rescontreerden ick de heer de Wael⁶², die ick meynde al vertrokken te sijn.

⁴⁹ **van een...gelegen was.** een miskraam had gehad.

⁵⁰ **extraordinaris.** buitengewoon.

⁵¹ **offres.** aanbod.

⁵² **mans.** mensen.

⁵³ **compagnie.** gezelschap.

⁵⁴ **sensible.** innige.

⁵⁵ **Moiran.** Moirans.

⁵⁶ **Lions.** Lyon.

⁵⁷ **'Aux Trois Rois'.** 'In de drie koningen'.

⁵⁸ **reijnigen.** wassen.

⁵⁹ **monsieur Mose.** Ruysch ontmoette Mose tijdens zijn verblijf in Lyon in juni 1676.

⁶⁰ **oorlogies.** uurwerken.

⁶¹ **te retireeren.** terug te krijgen.

⁶² **de heer de Wael.** Mogelijk gaat het om dezelfde De Wael met wie Ruysch in mei 1674 naar Hamburg reisde.

Saeterdach den 22^{en} ginch ick met monsieur Mose seekere monsieur Spon⁶³ besøeken, dat ick een seer curieus⁶⁴ man vindt, voornaementlyck in de antiquiteijten. Hij was eeven wedergekeert van een reijse uijt Griekenlandt en toonden ons extraordinaris veel inscriptie en andere curieusheden van syn reijts. Des middachs bij monsieur Mose ten eeten blyvende, quam den voorscreve monsieur Spon oock aldaer dewijle wij noch aen taefel saeten.

143R

Naer den eeten gingen wij te saemen wandelen ende sij geleyde mij in hospitael⁶⁵, t' welck een seer superbe batiment⁶⁶ is, voornaementlijck de kerck, die een van de fraijste faciates⁶⁷ heeft van Lion. Dit hospitael is seer rijk, heeft een scoonen apotheeck met veel curieusheden versien, daer sij ordinaris ses of sevenhondert menschen, soo sieken als gesonde om de voorgenoemde te dienen, en kinderen dewelke 7 jaeren gepasseert hebbende naer een ander godts huijs gesonden werden, t' welck de Charite genaemt wert⁶⁸, alwaer sij t' eene of t' ander ambacht leeren. Naer dese promenade gingen wij met den anderen wat collationeeren.⁶⁹

Sondach den 23^{en} bracht mij monsieur Mose bij seekeren monsieur Tronchin, dat een wackker⁷⁰ en verstandich man is en groot liefhebber van de musieck, met dewelke wij door de stadt tot den avont toe gingen wandelen.

Maendach den 24^{en} was ick bij madame Reverchon, die mij veel vrienſcap deedt, en hoorden ick tot monsieur Tronchin een heel goet concert van musieck, t' welck aldaer door monsieur Mose aen was gestelt en van wien des avonts t' gansche geselschap getracteert wiert in een herreberch, genaemt 'La Vielle'⁷¹, alwaer een kaemer van den⁷² in de welke daechs te vooren drie Nederlantsche schilders debauche⁷³ doende in haer bisar humeur⁷⁴ de gansche mueren met hout beschildert hadde, maer soo wel gedaen dat alle eede meenichte van menschen t' selve hadde koomen sien. De scilderije was t' leven der scilders uytbeeldende: eerst hoe sij haer geldt met klinken en drinken doorbrengen, daer naer hoe sij naer gasthuys raeken en voor de laetste hoe sy aldaer het leven verliesen. Dese gasten, gehaet sijnde van de andere scilders van Lions, hadden om haer te vengeeren⁷⁵ alle haere viandts tronien en postueren⁷⁶ daer soo net in gebracht dat ick selfs eenigen daer van kost. Selfs hadt een schilder aen de waert van t' huijs 4 rijxdaelders gegeven om syn tronie uyt te wissen.

⁶³ **monsieur Spon.** Jacob Spon (1646-1685) was een Franse dokter, archeoloog en wetenschapper.

⁶⁴ **curieus.** bijzonder.

⁶⁵ **hospitael.** Het betreft het Hôtel-Dieu de Lyon.

⁶⁶ **batiment.** gebouw.

⁶⁷ **faciates.** gevels.

⁶⁸ **t' welck...genaemt wert.** Het gaat om het Hôpital de la Charité de Lyon.

⁶⁹ **collationeeren.** kletsen.

⁷⁰ **wackker.** opgewekte, levendige.

⁷¹ **'La Vielle'.** 'De oude'.

⁷² **den.** Hier is een gedeelte van het manuscript niet ingevuld.

⁷³ **debauche.** feest, drinkgelag.

⁷⁴ **bisar humeur.** vreemde bui.

⁷⁵ **vengeeren.** wreken.

⁷⁶ **viandts tronien en postueren.** vijands gezichten en gestalten.

Dijnsdach den 25^{en} kreech ick een visite van de heer van Borselen, die ick te Leyde gekent hadt, en rechte vermits de excessive hitte niet uijt.

Woensdach den 26^{en} van gelyken vermits de groote hitte niet uyt gerecht.

Donderdach den 27^{en} was ick met de heer de Wael en monsieur Mose op t' paleys⁷⁷, alwaer wij de saeck van seeker Deensch edelman saegen bepleyten die een meijnsken met kint gemaect⁷⁸ hadt. Daernaer gingen wij lanchst de rivier met een scuytie vaeren en kochten onder wege admirabele⁷⁹ miloenen⁸⁰ die ons voor collation⁸¹ verstrekten.

143v Vrijdach den 28^{en} ginch ick naer de middach met monsieur Mose het fort Piere Scise besien, t' welck tegenwoordich meest dient tot een gevankenis en t' welck eertijts de residentie was van de aertsbisscoppen van Lions.⁸² Daer sij noch tydelyke heeren daer van waeren, diende dese plaets van citadelle. Daer is noch een kleijn arsenal en eenige soldaten diet⁸³ bewaeren. t' Leijt op een stijle rots bij de poort de Vere, maer een mensch en front op kan gaen en scijnt of dese rots expres daer soo geset was. Hier van daen gingen monsieur Mose en ick naer de Cagie⁸⁴, alwaer de heer de Wael, die des morgens syn afsceyt nam mij was koomen neemen, geseyt hadt te koomen om een meloen te eeten, gelyck gesciede.

Saeterdach den 29^{en} was ick den meesten tyt van de naermiddach bij madame de Reverchon, die mij admirable vruchten deedt eeten.

Sondach den 30^{en} meynde ick naer St. Romein⁸⁵ te gaen, doch de excessive hette beletten t' mij. Tegens den avont meynde ick monsieur Gluck te gaen sien, maer vondt hem niet, doch rescontreerde messieurs de Contre en Journet, met dewelke ick naer Madagascar⁸⁶ ginch wandelen. Des avonts t' huys koomende vondt ick seekeren monsieur Charles met twee van syne vrienden gearriveert. Hij is predicant te Cattellerij⁸⁷, een seer braef man. Ick maecte familiare kennis⁸⁸ met hem. Ick nam afsceijt van haer alsoo sij naer 't landt vertrock om den vendange.⁸⁹

⁷⁷ **t' paleys.** Het betreft het Palais de Roanne, het gerechtsgebouw.

⁷⁸ **met kint gemaect.** zwanger gemaakt.

⁷⁹ **admirabele.** mooie.

⁸⁰ **miloenen.** meloenen.

⁸¹ **collation.** maaltijd.

⁸² **het fort...van Lions.** Het betreft het Château de Pierre Scize.

⁸³ **diet.** die het.

⁸⁴ **de Cagie.** Waarschijnlijk gaat het hier om een herberg.

⁸⁵ **St. Romein.** Saint-Romain-au-Mont-d'Or.

⁸⁶ **Madagascar.** Het gaat om een herberg die Ruysch ook al aandeed tijdens zijn eerste verblijf in Lyon in juni 1676.

⁸⁷ **Cattellerij.** Waarschijnlijk gaat het om Châtellerault.

⁸⁸ **familiare kennis.** vriendschap.

⁸⁹ **vendange.** druivenoogst, wijnoogst.

Maendach den laetsten augusti kreech ick een visite van monsieur Gluck en rechten niet veel anders uijt als wandelen. Des avonts bleef ick bij hem eeten met monsieur Jourmet.

Dijnsdach den 1^{en} seyde mij monsieur Charles dat hij des anderen daechs⁹⁰ naer Geneve mejnde te gaen, van daer over Chamberij⁹¹ naer Grenoble op Avignon en dan voort de reys, die ick in mijn sin hadt met syn geselschap te doen en dat mij wel gaerne van de party soude sien, mij presenterende⁹² te Avignon sich te laeten vinden als ick wilde en seyde mij verders veel beleeftheid. Ick was seer blyde dese occasie⁹³ gevonden te hebben en stelde hem in syn keur⁹⁴ van te Avignon te syn als hij begeerde, willende wel eenige daegen hier wachten op dat hij syn reijs met gemack soude kunnen doen. Wij accordeerden eyndelyck over de tijt⁹⁵ en beloofden wedersijts ons te laeten vinden.

144R

Woensdach den 2^{en} vertrock mijn gemaecte compagnie des middachs even naer den eeten tot wedersiens toe te Avignon, afsceyt van den andere neemende. Ick gaf de heer Charles een brief mede aen de professor Turetin.⁹⁶ Naer de middach bracht ick mijn tyt met monsieur Gluck door. De hitte was desen dach seer vermindert.

Donderdach den 3^{en} ginch ick naer de middach tot monsieur St. Volanche, alwaer een heerlyck concert van musieck was, dewelke eijndichde met de harmonie van een luyt en viool di gamba⁹⁷, sijn de luyt soo excellent als ick noch oijt gehoort hebbe. Daer was seer veel toeloop van menschen. Naer 't eyndigen van t' selve ginch wandelen met seekeren monsieur van Bostelen, een Hamburger die ick te Leyden en Italien gekent hadt en hier voor genoemt is.

Vrijdach den 4^{en} passeerde ick mijn naermiddach meest tot Gluck, die besich was met syn scaerlake verwerije en om mijn curieusheid⁹⁸ te voldoen mij aanwees hoe alles in syn werck gaet.

Saeterdach den 5^{en} rechten ick niet anders uijt als een visite te geven aen Van Bestelen, waer van daen koomende ick monsieur Fremont rescontreerde, die ick te Roome gekent hadde. Hij bewees mij veel beleeftheid en beloofde mij in mijn herreberch te koomen sien. Wij passeerde de rest van den dach te saemen.

Sondach den 6 quam Gluck des morgens bij mij ontbijten. Naer de middach gingen hij, ick en Ardiani met eenige sijne confraters musicanten ons in Madagascar diverteeren.⁹⁹

⁹⁰ **des anderen daechs.** de volgende dag.

⁹¹ **Chamberij.** Chambéry.

⁹² **presenterende.** aanbiedend.

⁹³ **occasie.** gelegenheid.

⁹⁴ **syn keur.** gelegenheid.

⁹⁵ **Wij accordeerden...de tijt.** Wij kwamen eindelijk de tijd overeen.

⁹⁶ **de professor Turetin.** François Turretini (1623-1687) was een gereformeerde theoloog en hoogleraar theologie aan de academie van Genève. Ruysch ontmoette hem tijdens zijn verblijf in Genève in april 1676.

⁹⁷ **viool di gamba.** Een viola da gamba is een strijkinstrument dat veel weg heeft van een gitaar.

⁹⁸ **curieusheid.** nieuwsgierigheid.

Maendach den 7^{en} kreech ick s' morgens een visite van monsieur Spon en monsieur Fremont. Naer de middach ginch ick naer Gluck, die noch besich met verwen was. Ick vondt op sijn kaemer drie hupse¹⁰⁰ juffers uyt sijn buert, die de selve curieusheid daer getrokken hadt, die ick eenige daegen van te vooren gehadt hadt van te sien verwen de couleur¹⁰¹ van scaerlaeken. Hij gaf ons collatie en deedt ons den tijt aldaer seer wel passeeren.

Dijnsdach den 8^{en} ginch ick met Mose en Gluck naer de middach naer de Quarantaine¹⁰² wandelen en des avonts met Gluck in de Cage eeten, mijn dach seer qualyck gepasseert hebbende, alsoo Gluck en Mose niet seer wel saemen sijn, t' welke de conversatie seer contraigeneerde.¹⁰³

144v Woensdach den 9 ginch ick des morgens vroeck met de baron de Bellemont naer een plaetsken genaemt La Brelle¹⁰⁴ om mademoiselle Matragrijn te gaen besøeken. Wij hadden tot ons ongeluck seer miserable paerden. Wij arriveerden aldaer ten 9 ueren en gingen ten huijse van mademoiselle Tricot, alwaer sij ordinaeris¹⁰⁵ is, doch wij vonden dat sij omtrent een lieu¹⁰⁶ van daer met een van haer boerinnen te bruyloft was gegaen. Niet te min sont mademoiselle Tricot imandt te paert om haer te haelen. Wij passeerden met dese twee meijies den ganschen dach seer aengenaem en vertrokken des avonts wederom naer Lions, alwaer wij te nauwer noot seer moede binnen quaemen, alsoo onse paerde niet voort' wilden, voornaementlyck t' mijne dat noch naer mijn spooren, noch naer t' bloet dat ick hem door de selve aftapten, noch naer een groote stock daer de baron hem van achteren met kastyden luysteren wilden. De baron verloor toemael een ijser en kalfaeteren van¹⁰⁷ toomen, saele, stebeugels¹⁰⁸ etc. was geen gebreck, soo dat noijt Don Quichot beeter gemonteert¹⁰⁹ is geweest.¹¹⁰

Donderdach den 10 bleef ick den ganschen dach t' huijs mij met brieven scrijven op Italien en journael te vervorden besich houdende.

Vrijdach den 11^{en} kreech ick des morgens een visite van monsieur du Pui van Geneve. Hij seijde mij dat de graevinne van Dona¹¹¹ al hier was en dat sij de

⁹⁹ **diverteeren.** vermaken.

¹⁰⁰ **hupse.** aardige.

¹⁰¹ **couleur.** kleur.

¹⁰² **Quarantaine.** De Quarantaine is een wijk in Lyon.

¹⁰³ **contraigeneerde.** gedwongen maakte.

¹⁰⁴ **La Brelle.** L'Arbresle.

¹⁰⁵ **ordinaeris.** gewoonlijk.

¹⁰⁶ **lieu.** Een lieu is een oude lengtemaat van ongeveer vier kilometer.

¹⁰⁷ **kalfaeteren van.** repareren van, knutselen aan.

¹⁰⁸ **toomen, saele, stebeugels.** teugels, zadels en stijbeugels.

¹⁰⁹ **gemonteert.** uitgerust.

¹¹⁰ **De baron...is geweest.** Ruysch vergelijkt zijn metgezel met Don Quichot, de dolende ridder uit de gelijknamige roman van Cervantes die op een uitgemergelde boerenknol door Spanje dwaalt.

¹¹¹ **de graevinne van Dona.** Het gaat om Espérance du Puy-Montbrun (1638-1680), gravin van Ferrassières. Ruysch ontmoette haar en haar echtgenoot, graaf Frederik van Dohna-Carwinden (1631-1680) tijdens zijn verblijf in Genève in april 1676

operatie aen haer arm hadde doen doen. Wij verspraeken met den anderen¹¹² kort naer den eeten daer naer toe gaen en te sien of wij haer kosten sien, t'welcke wij omtrent twee ueren naer quaemen, doch vonden dat sij ons geen acces geven kost, alsoo naer drie daegen dat de ceure gedaen was dit eerste reys¹¹³ was dat de pijn haer toe liet te slaepen. Haer staet juffer en edelman seyde mij dat de cu¹¹⁴ seer geluckkich gesciet was en dat haer indispositie die haer te bedde hielt niet belette dat ick haer des anderen daechs soude kunnen sien omtrent dit uer. Hier van daen gaende, deedt ick noch eenige bootschappen en sceyde doen van monsieur du Puij om t' huijs eenige brieven te gaen scrijven.

145R

Saeterdach den twaelfde kreech ick des morgens een visite van monsieur Gluck, met dewelke ick ontbeet en daer naer tot mijn koopman ginch om eenich gelt te ontfangen. Naer den eeten deedt ick eenige affaires met de messagier¹¹⁵ van Geneve en ginch van daer tot graevinne van Dona, die ick te bedde en naer haer toestant seer wel vindt. Sij toonde extraordinaris veel beleeftheid en eenich contentement van mij te sien. Ick bleef omtrent twee ueren met haer praeten sonder oijt wech te kunnen gaen, twelck ick tot versceyde reisen tendeerden¹¹⁶, doch sy commandeerde mij continueel wederom te gaen sitten met protestatie¹¹⁷ dat ick haer in t' minste niet incommodeerde¹¹⁸, maer ter contrarie¹¹⁹ oorsaek was dat sij de tyt, die haer seer verveelde, doorbracht. Heene gaende nam ick mijn afsceijt, alsoo ick des maendachs daer aen van resolutie¹²⁰ was te vertrekken en des anderen daechs naer St. Romeijn te gaen. De rest van den dach bracht ick met mijn adieus en preparatie tot de reijs door.

Sondach den 13^{en} ginch ick met monsieur Mose en twee Engelsche, van de welke ick de eene te Grenoble gekent hadt, naer St. Romeijn, alwaer wij door Godes genade des Heeren heijligen avontmael genooten.¹²¹ Des naer dat ick te Lions gegeten hadt, nam ick noch afsceijt van drie musikanten, mijne seer goede vrienden, en die mij eenige seer heerlyke stukken bescickt¹²² hadden. Ick vindt haer alle tot een van de selve, genaemt Roche. Sy beloofde mij des anderen daechs s' morgens te koomen vinden. Monsieur Mose hier van gelijken hier vindende, seijde hij mij dat hij mij een scuijt voor 15 rijxdaelders gehuert hadt Avignon.¹²³ Ick was gecontreijgneert dese duere voiture¹²⁴ te neemen, alsoo op seekere plaets een bloetsweer¹²⁵ gekreegen hadt, t'welck mij t' paert rijden voor

¹¹² **verspraeken met den anderen.** spraken met de anderen af.

¹¹³ **reys.** keer.

¹¹⁴ **cu.** kuur.

¹¹⁵ **messagier.** bode.

¹¹⁶ **tendeerden.** probeerde.

¹¹⁷ **protestatie.** het bezwaar.

¹¹⁸ **incommodeerde.** hinderde.

¹¹⁹ **ter contrarie.** in tegendeel.

¹²⁰ **van resolutie.** van plan.

¹²¹ **alwaer wij...avontmael genooten.** Ruysch viert hier het feest van de Kruisverheffing.

¹²² **mij eenige...stukken bescickt.** voor mij een paar zeer heerlijke stukken geregeld.

¹²³ **Avignon.** naar Avignon.

¹²⁴ **dese voiture.** dit vervoer.

¹²⁵ **bloetsweer.** steenpuist.

een dach, twee a drie beletten, moetende evenwel voor t' om aen mijn rendezvous¹²⁶ niet te manqueeren.¹²⁷

145v

Maendach den 14^{en} kreech ick des morgens een visite van monsieur Spon, die mij een packie gaf om te Marseille aen seekere paeter jesuit te bestellen en vereerde mij met eenen syn beschrijvinge van Lions¹²⁸, die seer pertinent¹²⁹ is, waer om ick op dit myn sceyde¹³⁰ hier van daen niets daer van sal seggen, maer mij aen dit present refereren. Monsieur Journet ende Roche quaemen van gelyke bij mij en bleven bij mij ontbyten met intentie¹³¹ mij tot Vienne te convoijeeren.¹³² Monsieur Mose soude seer gaerne mede gegaen hebben, doch hij wiert tot de graevinne van Dona geemploijeert¹³³, t' welck hem beletten. Ick liet al mijn goet aen seeker myn goeden vriendt, genaemt monsieur Tribert, die t' selve te Tours soude senden aen syn huys, van waer ick t verder naer Parys mejnde te sende, willende mij op de wech met geen bagagie belasten, niet mede neemende als een lijnwaet¹³⁴, een kleet in de valys¹³⁵ en een aen t' lijf.

Naer dat wij te saemen ontbeeten hadde, geleijde wij den baron de Bellemont aen monsieur Tribert aen mijn scuyt, die ick soo dicht omtrent de herreberch hadde doen koomen als ick kost, en naemen hier ons afsceyt. Monsieur Mose en myn twee musicanten gingen met mij scep, doch den eerste ginch eeven buyten de stadt uyt, alwaer wij juyst onsen bassist, monsieur de Contre, vonden, soo dat wij tot Vienne toe niet deden als musiceeren, alwaer wij met vreugde tusschen drie en vier ueren arriveerden, ons logement in t' 'Scildt van Vranckryck' neemende.

Naer ons eens ververst te hebben, gingen wij aenstonts t' geen hier notabels is besien. t' Selve bestaet uijt een menichte van oude ruinen, die mijn reisiger Golnits¹³⁶ fortressen¹³⁷ seijt geweest te sijn. De luyden daer pretendeeren dit noch antiquiteijten en overblijfselen van de Romeijnen te wesen. Verders saegen wij daer alle de klingen van de meeste degens die tegenwoordich gebruijckt werden, gemaect worden en een plaets daer meest alle de ankers van de Fransche arme¹³⁸ gesmeet werden. Wij saegen daer seer groote en vonden casueel¹³⁹ dat de meester en de meester knecht Amsterdammers waeren. De meester klaegde mij dat hij t' hier seer moede was en dat niet ontslaegen kost worden van syn dienst, niet tegenstaende¹⁴⁰ de

¹²⁶ **rendezvous.** ontmoeting.

¹²⁷ **te manqueeren.** na te laten.

¹²⁸ **syn beschrijvinge van Lions.** Het betreft Jacob Spons *Recherche des antiquités et curiosités de la ville de Lyon* uit 1675.

¹²⁹ **pertinent.** nauwkeurig.

¹³⁰ **sceyde.** afscheid.

¹³¹ **intentie.** het voornemen.

¹³² **convoijeeren.** begeleiden.

¹³³ **geemploijeert.** verzocht.

¹³⁴ **lijnwaet.** linnen.

¹³⁵ **valys.** koffer.

¹³⁶ **mijn reisiger Golnits.** Ruysch heeft het over de populaire reisgids *Ulysses Belgico-Gallicus* uit 1631 van Abraham Göllnitz.

¹³⁷ **fortressen.** forten.

¹³⁸ **de Fransche arme.** het Franse leger.

¹³⁹ **casueel.** bij toeval.

¹⁴⁰ **niet tegenstaende.** hoewel.

conditie¹⁴¹ die hy gemaect hadt niet voldaan wierden. Wij saegen de kerck van St. Maurice¹⁴² nevens eenige andere, alwaer niet notabels te sien was als een hoope antique inscriptie. Dese stadt is noch al tamelyck voor een landt plaets. Sij is geleegeen aen de Rosne¹⁴³ op een heuvelachtige plaets in een vruchtbaer landt, of liever de Rosne loop, daer aen de eene syde door die sich versamelt¹⁴⁴ met een kleyn rivierken, genaemt La Guere, seer gedienslich¹⁴⁵ voor de voorgenoemde smits. Des avonts in onse herreberch koomende, vonden wij een seer goedt tractement en waeren lustich¹⁴⁶ vrolijck met de musicanten, die als krekels helder op songen. Dese vreucht deurde bij naer tot twee ueren in de nacht eer sij daer van kosten sceijden.

146R Dijnsdach den 15^{en} vertrock ick des morgens omtrent ten 8 ueren, mijn afsceyt van mijn geselschap aen de scuyt nemende, die met de post op eselties wederom naer Lions keerde. Ick hadt wel meer van diergelyke post¹⁴⁷ in Vranckryck hooren spreken, maer hebbe noijt geweeten dat de selve hier was. Men seyde mij dat sij soo wel¹⁴⁸ loopen als paerden. Des middachs leyde ick nergens aen geduerende mijn reys, neemende mijn eeten als des morgens mede uijt de herreberch daer des nachts gelogeert hadt. Des avonts meynden ick te Valence te arriveeren, doch den contrarie wint¹⁴⁹, die ons eens obligeerde¹⁵⁰ met een groote buij een uer lanch onderwege aen landt te leggen, was oorsaeck dat ick het niet verder als Tournon¹⁵¹ kost brengen, t' welck een kleijn nessie¹⁵² van een stedeken is. De jesuiten hebben hier een soon collegie en bibliotheeck, doch t' was te laet om die gaen sien.

Woensdach den 16^{en} arriveerden ick des morgens omtrent ten 8 ueren te Valence. Ick stapten eens uijt, maer vondt dit mede al een miserabel plaetsken, naer t' welke door gewandelt te hebbe ick mijn reys vervorderde en ginch te Viviers slaepen, een miserabel nesie van een stetie¹⁵³, leggende omtrent een musket scoot het landt in. Ick vondt in mijn herreberch een Parisien¹⁵⁴, dat een seer beleeft man was en die mij met geweld syn kamer wilde cederen¹⁵⁵ om dat die wat beter als de mijne was.

Donderdach den 17^{en} arriveerden ick omtrent 7 ueren aen de Pont St. Esprit.¹⁵⁶ Ick liet mij uyt setten om de selve niet te passeren, t' welck ick even wel soo

¹⁴¹ **de conditie.** de bepalingen van zijn dienstbetrekking.

¹⁴² **de kerck van St. Maurice.** Het betreft de Cathédrale Saint-Maurice de Vienne.

¹⁴³ **Rosne.** Rhône.

¹⁴⁴ **sich versamelt.** samenkomt met.

¹⁴⁵ **gedienslich.** gunstig.

¹⁴⁶ **lustich.** aangenaam.

¹⁴⁷ **post.** postplaats.

¹⁴⁸ **wel.** goed.

¹⁴⁹ **contrarie wint.** tegenwind.

¹⁵⁰ **obligeerde.** dwong.

¹⁵¹ **Tournon.** Tournon-sur-Rhône.

¹⁵² **nessie.** gat.

¹⁵³ **stetie.** stadje.

¹⁵⁴ **Parisien.** Pariijzenaar.

¹⁵⁵ **cederen.** afstaan.

¹⁵⁶ **Pont St. Esprit.** Pont-Saint-Esprit.

periculeus¹⁵⁷ niet oordeelde als wel gesecht werdt. Dit is een brugge die over de Rosne lecht, maekende de communicatie¹⁵⁸ van een kleyn stedeken dat aen de eene sijde lecht met het landt van de andere. Dese brugge is een van de heerlyckste gebouwen die ick oyt gesien hebbe en aldaer van de Romeynen gelecht. De selve heeft omtrent in de lenchte duysent en dertich passen volgens het seggen van Golnits en is soo breedt dat bequamilyck¹⁵⁹ daer twee waegens den anderen kunnen wijken. Ick contenteerde mij met op de selve te gaen sonder die heel te passeeren, vermits het regenachtich weer. De selve is met vierkante blauwe steenen, soo groot als de palm van een handt, admirabel net en gelyk gestraet en gelykent veel eer mosaïke als een wech voor karren en paerden. De selve brugge heeft 19 groote bogen en vijf kleijne, die op t' landt leggen en den opganch van de brugge maeken. Wat de verdere particulariteyten¹⁶⁰ aengaet, referere ick mij aen mijn reisiger Golnits.

Naer dat ick de brugge wel geconsidereert¹⁶¹ hadde, begaf ick mij verder in mijn scuijt en vervorderde mijn reijs, doch altyt met quaet weer dat ons eens wel een uer lanch het landt deedt houden. Ick arriveerde eyndelijck naer noch al eenige stedekens verbij gevaeren te hebbe omtrent ten vijf ueren des avonts te Avignon, onderwege seer geincommodeert geweest sijnde aen de plaetsen daer ick op ginch van alderhande slach van volck, maer voornaementlijck muniken die mij geduerich t' hooft braeken om mede te vaeren, doch met een beschaemde tronie ontseyde ick ieder t' quartier¹⁶² en hielt myn gemak en vrijicheid. t' Eerste dat mij te Avignon voorquam, waeren sijne mueren, dewelke een heerlyke fortificatie doch naer de oude wijsen uytmaeken. Sy syn soo net gebouwt als ick noyt gesien hebbe, alle van witte vierkante harstenen.¹⁶³ Het tweede was de brugge, dewelke de communicatie maect tusschen dese stadt en seker stedeken aen de oversyde gelegen, genaemt Villeneufve.¹⁶⁴ Dese brugge is op de selve maenier de Pont St. Esprit gebouwt en soude met de selve ten naesten bij gelyck kunnen gestelt, ten waeren over seven of acht jaere, de rivier bevrozen¹⁶⁵ synde, den ijsdrift de selve op twee plaetsen hadde doen instorten en bij naer de helft wech genoomen. Tegenwoordich passeerden ick met een scuyt half wegen en de andere rest van de rivier over de brugge, die met houte bruggens van die gerepareert is op de ingestorte plaetsen.

Naer dat ick dit besien hadde dewijle mijn valys gevisiteert¹⁶⁶ wiert, begaf ick mij naer de herreberch van St. Jacques, alwaer onse rendezvous tusschen mijn verwachte geselschap en mij geseijt was. Doch ick vondt haer niet alleen niet gearriveert, maer selfs geen logement, alsoo t' daer vol was, t' welck mij deedt resolveeren¹⁶⁷ in de herreberch genaemt 'De Louvre' te gaen logeeren. Ick vondt daer maer een heer, die casueel een groot vriendt van monsieur du Paij, auteur

¹⁵⁷ **periculeus.** gevaarlijk.

¹⁵⁸ **communicatie.** verbinding.

¹⁵⁹ **bequamilyck.** met gemak.

¹⁶⁰ **particulariteyten.** bijzonderheden.

¹⁶¹ **geconsidereert.** beschouwd.

¹⁶² **t' quartier.** de toegang.

¹⁶³ **harstenen.** bergsteen.

¹⁶⁴ **Villeneufve.** Villeneuve-lès-Avignon.

¹⁶⁵ **bevrozen.** bevroren.

¹⁶⁶ **gevisiteert.** geïnspecteerd.

¹⁶⁷ **resolveeren.** besluiten.

van de *Amours, Amities en Amourettes*¹⁶⁸, was en dewijle wij over tafel saeten een vers van hem ontfonch, t' welck seer spirituel tot lof van den taback was gemaect.

147R

Vrijdach den 18^{en} rechten ick des morgens niet uijt. Des middach aen tafel koomende, vondt ick noch twee seer discrete¹⁶⁹ luijden gearriveert. Sij waeren van Parijs. Wij maeckten partij om even naer den eeten naer Villeneuve te gaen wandelen, alwaer wij de chartreuse gingen besien, wiens kerck¹⁷⁰ redelyck fraij is en met sculpture en vergult¹⁷¹ tamelyck georneert.¹⁷² De stadt, buijten eenige heele fraije huijsen, waer van de meeste noch gebouwt werden, is niet veel te beduyden. De selve heeft aen de eene sijde op een hoochte een citadelle leggen, doch van gelyken als Avignon op de antique maenier met mueren en van torens gefortificeert.

Hier van daen gingen wij wederom naer Avignon voorscreve en besaegen t' paleijs van de pausen¹⁷³, alwaer de vice legat¹⁷⁴ in woont, doch tegenwoordich geen synde vermits de doot van de laetste was t' paleys tenemael¹⁷⁵ ongemeubleert. t' Selve is seer groot en meest irregulier en op de Gottische maenier gebouwt. Wij saegen hier de capel van de pausen, die even eens van figuer¹⁷⁶ is als die te Roomen in t' Vaticaen en Monte Cavallo, doch sonder eenich ornament in de werelt.¹⁷⁷ Onder de selve is een magasijn daer niet als eenige stukken gescut in leggen. Boven voor het apartement van de vice legat is een wacht van Switseren¹⁷⁸ en benede voor de poort een wacht van soldaten van t' guarnisoen. Voor t' paleys is een groot wijt pleijn en aen de rechter syde noch een ouwt groot paleijs, alwaer den aersbiscop woont.¹⁷⁹ Recht over des pausen paleijs is de munt, die op de Romeijnsche manier seer magnifyck door Palus Quintus gesticht is.¹⁸⁰ Hier van daen besaegen wij de kerck van St. Pieter die midelbaer groot is.¹⁸¹ Het choor¹⁸² is seer fraij gescildert, vergult en gesneede, doch rest van de kerck is sonder eenich ornament als alle de kerken doen ick nader handt gesien hebbe. Hier van daen gingen wij naer huijs en eijndichden dese dach.

¹⁶⁸ **monsieur du...en Amourettes.** Het gaat om René Le Pays, schrijver van *Amitiez, amours et amourettes* uit 1672.

¹⁶⁹ **discrete.** welwillende.

¹⁷⁰ **de chartreuse...wiens kerck.** Het betreft de Chartreuse Notre-Dame-du-Val-de-Bénédiction.

¹⁷¹ **vergult.** verguldsel.

¹⁷² **georneert.** versierd.

¹⁷³ **t' paleijs van de pausen.** Het betreft het Palais des Papes, de beroemde verblijfplaats van de pausen uit de veertiende eeuw.

¹⁷⁴ **vice legat.** vice-afgevaardigde.

¹⁷⁵ **tenemael.** helemaal.

¹⁷⁶ **figuer.** vorm.

¹⁷⁷ **Wij saegen...de werelt.** Ruysch heeft hier over twee andere pauselijke gebouwen, de Sint-Pieter op het Vaticaan en het Palazzo del Quirinale. Dat laatste gebouw is gevestigd op het Quirinaal, ook wel bekend als de Montecavallo, een van de zeven heuvels van Rome.

¹⁷⁸ **Switseren.** de Zwitserse garde.

¹⁷⁹ **een ouwt...aersbiscop woont.** Het Petit Palais direct naast het Palais des Papes was de residentieplaats van de aartsbisschop.

¹⁸⁰ **Recht over...gesticht is.** Ruysch heeft het over het Hôtel des Monnaies, de pauselijke munt gesticht in 1610 door Paulus V (1552-1621).

¹⁸¹ **Hier van...groot is.** Het betreft de Basilique Saint-Pierre d'Avignon.

¹⁸² **choor.** koor.

Saeterdach den 19^{en} bleef ick den ganschen dach vermits het quaede weer in huijs, mij met brieven scryven besich houdende.

147v

Sondach den 20^{en} hielt ick mij des morgens in huijs, maer naer de middach wandelen om de rest dat mij te besien stondt op te gaen neemen, sijnde de naervolgende kerken. De cordeliers¹⁸³, alwaer niet anders te nooteren, is als een seer duijstere, oude capelle, alwaer in een hoeck ter syden een out, slecht en wel bestoven¹⁸⁴ autaertie¹⁸⁵ de vermaerde madonna Laura, meesteres van Petrarca, begraeven is geweest. Sij was in dese capelle, die sonder eenige pompe¹⁸⁶ of luxe van haer voorouders gebouwt is, waer van twee waepen in steen gehoude seer simpel t' bewys syn, sonder eenich graf scrift of ander teken begraeven. Francois 1 uyt curieusheid het lichaem op doen graevende, vondt niet anders als stof en dootsbeenderen, neven een doosken van loot in haer kist, t' welck open doende vondt daer een veers¹⁸⁷ door de handt van Petrarca op perkement gescreeven ten lof van madonna Laura en een meenichte van loot, hebbende op de eene syde een vrouwe beelt en de andere niet met alle, niet tegenstaende mijn reisiger Golnits secht dat op de andere sijde dese vier letteren staen 'M, L, M, I'.¹⁸⁸ Francois premier¹⁸⁹ heeft het veers van Petrarca in t' Frans getranslateert¹⁹⁰ en van gelijken op parkement gescreeven, alle welke saeken in de sacristye bewaert werden en wij door een riligieus van t' clooster getoont syn. De kerck is een groot, out en ijl¹⁹¹ stuck werck. Die lustich is de veersen van Petrarcha te lesen, siet Golnits, naer alwaer van gelyken die van Francois premier te vinden sijn.

In de kerck van St. Martial saegen wij de tombes van St. Martial voorscreve en den cardinal Amboise.¹⁹² De selve sijn van wit marmor seer magnifijck, doch volgens de Gottische architecture seer genegligeert¹⁹³, t' welck belet dat de selve noch wel niet scijne dat sij inderdaet sijn, maer bujten dit is in dese kerck een monument overich¹⁹⁴ van sekere Casimirus, koninck van Polen, die hier t' kleet van¹⁹⁵ aen naem doch naderhandt t' selve wederom verliet en naer Poolen ginch. Dit monument bestaet maer alleen uyt een scilderije, sijnde

¹⁸³ **De cordeliers.** Het gaat om de minderbroederkerk van Avignon die in 1806 werd vernietigd. In de Chapelle de Sade lag het graf van Laura, de geliefde van de beroemde Italiaanse dichter Petrarca (1304-1374). Laura komt in al zijn gedichten terug als het toonbeeld van de onbereikbare liefde. In 1533 liet koning Frans I (1494-1547) het graf openen. In de eerdergenoemde reisgids *Ulysses Belgico-Gallicus* van Abraham Göllnitz staan alle relevante inscripties en gedichten van Petrarca vermeld.

¹⁸⁴ **bestoven.** voorzien.

¹⁸⁵ **autaertie.** altaartje.

¹⁸⁶ **pompe.** praal.

¹⁸⁷ **veers.** vers.

¹⁸⁸ **niet tegenstaende...M, I'.** Volgens Göllnitz staan de letters 'M.L.M.I.' voor 'Madonna Laura Morta lace', 'Madonna Laura ligt hier dood'.

¹⁸⁹ **Francois premier.** Frans I.

¹⁹⁰ **getranslateert.** vertaald.

¹⁹¹ **ijl.** leeg.

¹⁹² **In de...cardinal Amboise.** Het betreft de Temple Saint-Martial d'Avignon. Ruysch heeft het over St. Martialus en de Franse kardinaal Georges d'Amboise (1560-1610). De heilige Martialus ligt echter begraven in Limoges.

¹⁹³ **genegligeert.** slordig.

¹⁹⁴ **overich.** over.

¹⁹⁵ **van.** Hier is een gedeelte van het manuscript niet ingevuld.

syn *pourtrait*¹⁹⁶ van den hoofde tot de voeten in t' religieuse habijt met een konincklijke kroon op t' hooft, in welke scilderije een inscriptie bij is gevocht¹⁹⁷ van sijn historie.¹⁹⁸ De selve is van gelyken by Golnits aengeteykent.

In de kerck van de celestinen¹⁹⁹ saegen wij een altaer van wit marmor dat seer out was, gesticht door de Renatus, coninck van Cicilien²⁰⁰, en een capelle daer een scilderije honch²⁰¹ door des koninx handt seer kunstich gescildert, representeerende een sceleton²⁰² van een vrouwen beeldt met een doots kist bij haer, in dewelke seer gerecommandeert²⁰³ wert de spinne, welke daer in gescildert te considereeren. Verder sach ick hier de tombe van Clemens Septimus²⁰⁴, die seer magnifyck is, en noch een oudere van syn cubicularius.²⁰⁵ De capel van St. Piere de Furenbruch is heel fraij. Mitsgaeders²⁰⁶ sijn de selve is boven rontom bescildert met de historie van syn leven. In de kerck van de minimes²⁰⁷ hangen veel hoeden van cardinaelen, aldaer begraven. Onder t' groot altaer is een monument van een aersbiscop wiens lichaem sy pretendeere onbederven blyft. Siet bij Golnits sijn epitats.²⁰⁸ In de kerck van de dominicaenen²⁰⁹ hebbe ick van gelyken veel cardinaels hoeden gevonden en een tombe van een Duytsch edelman, die niet lelyck is. De kerck van de jesuiten en van²¹⁰ sijn seer fraij op de moderne manier gebouwt, hebbende de faciates seer ryck en wel geordonneert. Naer mijn wandelinch liet ick verneemen of mijn geselschap al gearriveert was, doch kreech tot antwoort van neen, t' welck mij seer begost²¹¹ te verdrieten.

148R

Maendach den 21^{en} niet veel uyt wetende te rechten, ginch ick des naermiddachs wat buyten de stadt wandelen aen de landt syde, die altemael plat en gelyck seer vermaekelijck en vruchtbaer. Des avonts wederom binnen koomende, passeerde ick de herreberch van St. Jacques, maer vondt noch geen reysbroeders gearriveert, t' welck mij seer facheerde.²¹²

Dijnsdach den 22^{en} liet ick op de middach wederom sien of ons volck noch niet gearriveert was, maer t' weer de oude bootscap²¹³, t' welck mij seer begost te verdrieten, alsoo hier te Avignon niet veel uytrechten is, t' welck mij den tyt

¹⁹⁶ **pourtrait.** portret.

¹⁹⁷ **gevocht.** gevoegd.

¹⁹⁸ **historie.** geschiedenis.

¹⁹⁹ **de kerck van de celestinen.** Het betreft de Église des Célestins.

²⁰⁰ **Renatus, coninck van Cicilien.** René I van Anjou (1409-1480) was onder andere koning van Napels, Sicilië en Aragon.

²⁰¹ **honch.** hing.

²⁰² **sceleton.** skelet.

²⁰³ **gerecommandeert.** aanbevolen.

²⁰⁴ **de tombe van Clemens Septimus.** Het gaat om de tombe van de tegenpaus Clemens VII (1342-1394).

²⁰⁵ **cubicularius.** dodenkamer. Onzekere lezing.

²⁰⁶ **Mitsgaeders.** Daarnaast.

²⁰⁷ **de kerck van de minimes.** de kerk van de orde der Miniemen.

²⁰⁸ **epitats.** grafinschriften.

²⁰⁹ **de kerck van de dominicaenen.** Het betreft het Couvent du Dominicains d'Avignon.

²¹⁰ **van.** Hier is een gedeelte van het manuscript niet ingevuld.

²¹¹ **begost.** begon.

²¹² **facheerde.** ergerde.

²¹³ **de oude bootscap.** hetzelfde liedje.

extraordinaris lanch maeckten. Tegens den avont ginch wederom wat wandelen en besach de kerck van de Lieve Vrouw²¹⁴, dewelke beneven t' paleys²¹⁵ op en hoochte staet van waer de gansche stadt en campagne²¹⁶ ondeckt²¹⁷ wert. In de kerck vindt ick twee tombes van pausen, waer van de eene heel fraij was, doch niemant wist mij te seggen wat pausen het waeren en geen inscriptie vindende, kost ick t' selve niet weeten, te meer alsoo Golnits daer niet van spreeckt. Des avonts t' huijs koomende hoorden ick tot mijn groot genoeg de seekerheid van t' inneemen van Philipsburch.²¹⁸

Woensdach den 23^{en} arriveerden eyndelijck des naer middachs ten drie ueren monsieur du Pou, een van t' geselschap. Hij quam te waeter en sijde mij dat sonder twijfel de heer Charles met de rest des avonts daer soude sijn, alsoo sij te landt quaemen vermits sij haer eijge paerden hadden. Naer dat sij sich wat ververst hadde, gingen wij wat wandelen en tegens den avont t' huijs koomende, hoorden wij dat het ander geselschap gearriveert was en haer logement in St. Jaques genoomen. Wij gingen haer aenstonts vinden en waeren seer blyde dat wij eyndelyck bij den anderen geraeckt waeren. t' Geselschap resolveerden des anderen daechs op de middach te vertrekken, waer meede ick extraordinaris wel te vrede was. Des avonts t' huys koomende, vonden wij seer goet geselschap aen tafel en, bij geval de musieck van bedelaers arriverend, raeckten ons volcke in humeur van debauche en aen den dans, t' welck een uer of twee seer vermaekelyck deedt verbij gaen.

148v Donderdach den 24^{en} naemen wij gesaementlijck omtrent de middach de reijs aen, naer dat monsieur du Pou en ick den ganschen morgen besich geweest waeren om paerden te zoeken, die meeste alle wech waeren vermits de groote passagie. Des avonts gingin²¹⁹ wij in een kleijn stedeken slaepen, genaemt Orgon. Hebben onderwegen een rivier gepasseert, genaemt Durance. Tot hier toe was de wech seer vermaekelijck.

Vrijdach den 25^{en} reden wij des morgens noch eenigen tyt lanchs de voorscreve rivier La Durance door vermaekelijke wegen, maer kreegen daer naer dorre keijen tot seeker plaetsken daer wij aeten, genaemt Lambec.²²⁰ Wij vonden hier een seer aerdige en fraije waerdin, doch sij liet dese qualiteijten ons wel betaelen. Des naer middachs arriveerden wij te Aix²²¹ omtrent ten vier ueren, welck een van de fraijste steden is die ick gesien hebbe. Ick soude selve preferen²²² voor Lions om te wonen. De selve is de hoofstadt van Provence en heeft een seer considerabel²²³ parlement. De stadt is soo groot niet als Lions,

²¹⁴ **de kerck...Lieve Vrouw.** Het betreft de Cathédrale Notre-Dames des Doms d'Avignon.

²¹⁵ **t' paleys.** D.w.z. het Palais des Papes

²¹⁶ **campagnie.** platteland.

²¹⁷ **ondeckt.** gezien.

²¹⁸ **Des avonts...van Philipsburch.** Op 17 september 1676, gedurende de Hollandse Oorlog (1672-1679), verloor Frankrijk bezit over het Duitse fort Phillipsburg, een militaire zege voor de Republiek en geallieerde troepen.

²¹⁹ **gingin.** gingen.

²²⁰ **Lambec.** Lambesc.

²²¹ **Aix.** Aix-en-Provence.

²²² **preferen.** prefereren.

²²³ **considerabel.** aanzienlijk.

maer veel heerlijker getimmert.²²⁴ Wij quaemen daer in aen de sijde van de nieuwe uytlegginge²²⁵, alwaer noch sterck gebouwt wiert, een²²⁶ passeerden door een lange en seer wyde plaets die sij Bellecourt noemen, aen wedersyde met seer scoone huysen als paleysen betimmert en in t' midden een door gaen²²⁷ de alle²²⁸ van boomen met een scoone fonteijn. De stadt leyt in een seer vlack, vruchtbaer en aengenaem landt streeck. Sij hebben hier geen rivier of canalen, maer soo veel fonteijnen dat sij geen waeter gebreck hebben. Wij vonden t' hier alsoo wel als te Avignon en lanchs de wech seer druck met de vendange, die oorsaeck was dat wij admirable druyven aeten. Wij gingen logeeren in de herreberch van t' witte paerdt, hebbende op den wech noch een ridder van Malte, genaemt Castel Nuovo, die ick te Lions gekent hadde²²⁹ in ons geselschap gekregen.

Naer ons in ordre gestelt te hebben, gingen wij noch een uer of twee wandelen met groot contentement, t' welke wij in dese stadt scepten. En passent saegen wij het stadt huijs, t' welke een seer magnifijck gebouw is en waer van de faciaata en t' bassecour²³⁰ voornaementlyck te remarqueeren²³¹ sijn ten aensien van haer stoute²³² en heerlijke architecture.

Saterdach den 26^{en} resolveerde monsieur Charles eerst naer Marseille te gaen dan naer Toulon, t' welck wat buyte mijn gissinch ginch, alsoo wij dien volgende of twee mael te Aix of te Marseille mosten²³³ koomen, maer alsoo hij seer naer sijn broer verlangde, die te Marseille ceremonie en equipagie meester²³⁴ van de vivres²³⁵ en ammonitie van de galeyen is, mosten wij ons laeten vinden. Ick liet hem niet te min met syn twee vrienden dien selven dach alleen naer Marseille vertrekken, resolveerende des anderendaechs met de chevalier²³⁶ en monsieur du Pou te volgen om tyt te hebben van door Aix wat te wandelen, synde soo seer niet gepresseert²³⁷ en wel wetende dat monsieur Charles genegen soude syn eenige daegen aldaer te verblijven.

Wij hadden den ganschen dach regen, oock eenige donder, doch dit belette niet dat wij door stadt gingen wandelen, besienende het paleijs alwaer t' parlement resideert. t' Selve is een out gebouw voor t' welke een scoone groote plaets is met boomen beplandt en ettelyke scoone huysen ront om betimmert. In t' paleijs saegen wij een capelle die seer heerlijck van onderen tot boven georneert was met sculpture, scilderijen en vergult. Het altaer is seer magnifijck

²²⁴ **getimmert.** gebouwd.

²²⁵ **uytlegginge.** aanbouw.

²²⁶ **een.** en.

²²⁷ **door gaen.** doorgang.

²²⁸ **alle.** allee.

²²⁹ **een ridder...gekent hadde.** Het gaat om iemand uit de Orde van Malta, de rooms-katholieke ridderorde.

²³⁰ **bassecour.** besloten plaats, hof aan de voorzijde van een paleis.

²³¹ **te remarqueeren.** op te merken.

²³² **stoute.** gedurfde.

²³³ **mosten.** moesten.

²³⁴ **equipagie meester.** Een equipagemeester is een ambtenaar belast met het beheer van de uitrusting van schepen.

²³⁵ **vivres.** mondvoorraad, levensmiddelen.

²³⁶ **chevalier.** ridder.

²³⁷ **gepresseert.** gehaast.

boven t' welcke een seer heerlyck antyck scilderij is, doch niemandt wist mij de meester²³⁸ te noemen. Aen wedersyde van t' altaer sijn twee kleijne van de selve handt. Ons wiert hier noch een andere kaemer getoont die noch niet teenemael op gemaect is, maer op de selve maenier seer heerlyck sal sijn en dienen tot extraordinare audientie van t' parlement. De plaets voor de koninch is van snijwerck en vergult seer superbe en de plaetsen van de conseillers²³⁹ sullen alle met blaeuw flueel een goude gebordurde laeken bekleet werden in plaets van tapyten, synde mure met scilderijen, sculpture en vergult bedeckt. De kerken syn niet veel te beduijden. In twee van de selve saegen wij de tombes van Reatus, koninck van Cicilien, en Carolus, koninck van Napels en Cicilien, broeder van Lodowyck de XII.²⁴⁰ t' Baptisterium²⁴¹ van St. Salvator²⁴² is redelyck fraij, waer van naerder Golnits.

149v

Sondach den 27 vertrokken wij even naer den eeten met de ordinare koets op Marseille, welck stadt sich seer heerlyck ondeckt ten reguarde van²⁴³ sijne situatie²⁴⁴, hebbende aen de eene sijde de zee en aen de andere sijde een plat landt vol landthuijsen, die sij bastides²⁴⁵ noemen, maer soo vol of het de stadt selver was. Men daelt een berch af eer men de voorscreve stadt nadert, t' welck oorsaeck is dat de selve van soo verre ondeckt wert. Wij quaemen in de selve door de nieuwe vergrootinge onlanchs begonnen, vonden daedelijck een seer wijde breede straet, aen wedersijde met soo scoone huysen alle van harsteen en een cimetrije²⁴⁶ soo heerlyck gebouwt dat men het bij naer met een nieuwe heere graft²⁴⁷ van Amsterdam soude derven²⁴⁸ vergelijken. De oude stadt is niet veel te beduyden, hebben oude huysen, nauwe en vuijle straeten. Wij naemen ons logement niet verre van de eerst genoemde straet a l'hostel de Malte, een nieuw scoon groot huijs dat voor een paleijs met recht soude mogen passeeren. t' Selve staet op een groote wijde plaets, hebben aen linckerhandt het magasijn, een seer groot en magnifijck gebouw staende in de breete, sijnde drie corps de logis²⁴⁹ met twee galerijen geconjungeert²⁵⁰, en ter rechterhant seer scoone huijse gelyck de gansche rijе daer t' staet.

Maendach den 28 waeren monsieur du Pou en ick ten huijsen van monsieur Charles des morgens omtrent negen ueren, doch hij was met sijn broeder, bij

²³⁸ **meester.** maker.

²³⁹ **conseillers.** raadsheren.

²⁴⁰ **tombes van...de XII.** Ruysch heeft het over de tombes van René I van Anjou (1409-1480), koning van Napels, Sicilië en Aragon, en Karel van Anjou (1380-1404), broer van Lodewijk II van Anjou (1377-1417). In 1480 werd René I begraven in de Cathédrale Saint-Sauveur d'Aix-en-Provence. Door een list van zijn echtgenote werd het stoffelijk overschot echter al snel verplaatst naar de statige Cathédrale Saint-Maurice in Angers.

²⁴¹ **t' Baptisterium.** De doopkapel.

²⁴² **St. Salvator.** Het betreft de Cathédrale Saint-Sauveur d'Aix-en-Provence.

²⁴³ **ten reguarde van.** ten aanzien van.

²⁴⁴ **sijne situatie.** zijn ligging.

²⁴⁵ **bastides.** Een bastide is een versterkte nederzetting.

²⁴⁶ **cimetrije.** begraafplaats.

²⁴⁷ **heere graft.** herengracht.

²⁴⁸ **derven.** durven.

²⁴⁹ **corps de logis.** woongebouwen.

²⁵⁰ **geconjungeert.** samengevoegd.

wien hij met syn ander geselschap logeerden, al uijt gegaen, maer quaemen kort naer den eeten ons in onse herreberch vinden om de citadelle te besien. Wij passeerden om daer naer toe te gaen t' magasijn, alwaer wij twee heele scoone galeijen genoechaem²⁵¹ voltimmert²⁵² saegen en verders lanchs de haeve, die al vrij groot en van een ovale figuer is. Den mont of inkomste is heel naeuw tusschen twee hooge rotsen op de welke de koninck twee forteressen heeft doen leggen, die seer formidabel sijn, doch dat van de rechter sijde is het voornaemste, t' welke sij de citadelle noemen. Aen de eene sijde, te weeten van die van de stadt, is het vol winkeliers en seer lustich om te wandelen. Aen de andere sijde van de voorscreve haven sijn alle sceeps timmerwerven die wij naer t' fort gaende besaegen en alwaer ons geselschap uijt curieusheid in twee sceepen, die op stapel laegen, gingen.

In t' fort koomende, liet monsieur Charles mij met alt' geselschap, alsoo hij met syn broeder den gouveneur ginch salueeren²⁵³, die van syn kennis was. Ondertusschen gingen wij alles sien. t' Fort voorscreve sijn gelijk als twee in den anderen. t' Hoochste is een quadrat²⁵⁴, hebbende vier bastions.²⁵⁵ Om t' selve lecht een ander, hebbende vijf bastions, tusschen elck bastion een halve maen²⁵⁶ aen t' werck vast gesloten en aen de waeter sijde is noch een derde fortificatie de gelyck de aerde lecht en de haeve dwincht en t' inkoomen defendeert.²⁵⁷ Alle dese genoemde sterckten sijn niet van aerde met steen bekleet, maer de gansche wallen sijn van levendige steen²⁵⁸ soo massif dat het canon daer weynich scade aen kan doen. Selfs is naer mijn oordeel t' parapet²⁵⁹ een Rijnlansche roede²⁶⁰ ruijm dick. In de wallen sijn behalven alle de andere logementen noch seer veel logementen gevonden, gelijk als in de bolwerken, die als platte formen sijn en niet hol als die van aerden. Alsoo dit fort seer hooch leyt, ondecken wij de gansche stadt, haeven en zee. Een canon scoot of twee ruijm hier van daer leijt noch op een hooger plaets seer out fortie, genaemt Nostre Dame de Lon garde.²⁶¹ In zee leggen niet verre twee eylandeken daer oock sterckten op sijn.

150R

Naer dat ons geselschap haer visite gedaen hadde en wij t' fort besien, voeren wij over aen dat van de andere syde, doch gingen daer niet in. De haeve wert met een kettinch des nachts van t' eene fort tot het ander gesloten. Lanchs de haeve wandelende, saegen de galeij die de roijale²⁶² is, voorwaer een van de soonste galeyen die ick oijt gesien hebbe. De selve is met snijwerck soo magnifijck georneert als ick oijt gesien hebbe. Het stadt is hier dicht omtrent en

²⁵¹ **genoechaem.** zo goed als, vrijwel.

²⁵² **voltimmert.** voltooid.

²⁵³ **salueeren.** groeten.

²⁵⁴ **quadrat.** vierkant.

²⁵⁵ **bastions.** Een bastion of bolwerk is een uitspringend verdedigingswerk van een fort.

²⁵⁶ **halve maen.** Een halvemaan, de voorloper van de ravelijn, is een versterkt, vijfhoekig eiland omgeven door een vestingsgracht.

²⁵⁷ **defendeert.** verdedigt.

²⁵⁸ **levendige steen.** natuurlijk steen. Het gaat om een natuurlijke rotsformatie.

²⁵⁹ **t' parapet.** de borstwering.

²⁶⁰ **een Rijnlansche roede.** De Rijnlandse roede is een oude lengtemaat. Het staat gelijk aan ongeveer 3,77 meter.

²⁶¹ **Nostre Dame de Lon garde.** Het betreft de basiliek Notre-Dame-de-la-Garde.

²⁶² **de roijale.** de koninklijke.

seer magnifijck. Onder t' selve is de beurs, alwaer de koopluijd op syn Genoees²⁶³ den ganschen dach sijn. De heer Charles met syn broeder, monsieur de Pigne, gouverneur van de stadt, willende gaen salueeren, vraegden mij of ick mede wilde, sijne de visite de pijn²⁶⁴ waert, alsoo hij een seer civil²⁶⁵ en beleeft heer is. Ick sloech dese occasie niet af, doch wij vonden hem niet t' huijs, maer naederhant op straet, alwaer monsieur Charles hem saluerende, mij presenteerden en seijde en passent dat ick pasport hadt, dat wij aen syn huys waeren geweest en niet manqueeren souden weder te koomen. Hij rescontreerde ons wederom met de uijterste civiliteijt.²⁶⁶ Des avonts hielt monsieur Carles mij ten eten.

Dijnsdach den 29^{en} ginch ick des morgens ten huijsen van monsieur Carles en gingen gesaementlijck wederom naer den gouverneur, doch vonden hem wederom niet t' huijs. Sij brachten mij daer van daer koomende bij seekeren monsieur²⁶⁷, dat een seer verstandich man en van onse religie. Wij saegen sijn vrouw oock. Naer de middach gingen wij noch eenige andere visites doen en quaemen doe²⁶⁸ op mijn kaemer wat collationeeren. Een uer voor t' avontmael kreech ick een visite van monsieur Pelisserij, de soon van den medecyn²⁶⁹ van neef Hoogheveen aen wien ick een brief des morgens van monsieur Mose gebracht hadde. Hij quam mij excuse doen dat syn vader uyt de stadt was, doch dat hij in plaets sijn dienst presenteerden om over al te geleijden.

Woensdach den 30^{en} september was monsieur Pelisserij al vroech weder bij mij om mij op te wachten en om te leijden, doch ick bedanckten hem, alsoo ick de meeste dingen gesien hadt. Naer den eeten ginch ick met monsieur Charles en syn heele geselschap wandelen. Wij kreegen lust om buyten de haeve te gaen vaeren, doch mosten wederom keeren, alsoo een van t' geselschap soo banch en vervaert²⁷⁰ wiert doe hij t' scuytie vermits eenige windt begost te sien dansen²⁷¹ dat hij de scipper dreygde aen t' lijf te koomen. Wij contenteerden ons dan met door haeve wat te vaeren en onsen zee man uyt te lachen. Naer dese promenade gingen wij in een galeij daer de nieuwe slaven leeren roijen²⁷² en doe naer huijs.

150v

²⁶³ **op syn Genoees.** Genua was een belangrijke Italiaanse handelsstad. Ruysch bezocht Genua in september 1675.

²⁶⁴ **pijne.** moeite.

²⁶⁵ **civil.** beleefd.

²⁶⁶ **civiliteijt.** beleefdheid.

²⁶⁷ **monsieur.** Hier is een gedeelte van het manuscript niet ingevuld.

²⁶⁸ **doe.** toen.

²⁶⁹ **medecyn.** dokter.

²⁷⁰ **vervaert.** angstig.

²⁷¹ **dansen.** bewegen.

²⁷² **roijen.** roeien.